

KAZAK HALK KÜLTÜRÜNDE “KAM”DAN “BAKSI” VE “EMÇİ”YE DÖNÜŞÜMLER

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmada İslâmlaşma sürecinde “kam”dan “baksı” ve “emçi”ye dönüşüm sürecini aydınlatmak ve söz konusu süreçte ortaya çıkan sosyo-kültürel süreklilik ve değişimleri dünya görüşü (worldview) ve halk felfesi merkezli olarak neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymaktır. Bu nedenle Türkistan ve civarında yapılan alan araştırmalarıyla elde edilen verilerin ışığında söz konusu temel kavramlarda meydana gelen dönüşümler ve bunların mahiyeti ele alınmaktadır. Yaklaşık üçbin yıllık süreçte Avrasya tarihinin belirleyicisi konumunda olan Türkler, bugün 250 milyona yakın bir nüfusun pek çok faktöre bağlı olarak 40’a yakın sosyo-kültürel alt grup halinde organize olmasına rağmen aynı dünya görüşünü paylaştığını söyleyebiliriz. Bu çalışma birlik ve bütünlüğün temelinde yatan olguların başında bulunan Türk kültür ekolojisinin halk hayatı ve dinini başlangıçtan itibaren oluşturan ve kendine has kültürel temeller üzerinde dönüştürerek yaşatan kurumsal yapının “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşmesi üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda her yeni dinin içselleşmesi tecrübesi dıştan gelen ve bir “dış mesele” olan bir fütühhattan ziyade toplumsal ve sosyal bir “iç mesele” ve kültürel bir tenevvuata dönüşür. Yeni dini kabul eden toplumun toplumsal birikimi anlamında kültürü aldığı sembolleri ve kabul ettiği amentüyü binlerce yıllık yeryüzü tecrübesi ve gündelik yaşam pratiğinde yeniden yorumlayarak içselleştirir. Kazak halk kültüründe yerel ve hakim sosyo-kültürel doku olan Türk kültür ekolojisinde de, “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşüm sürecinde de yaşanan ve ele alınan örneklerden de, çıkan sonuç çalışmanın temel iddiasıdır.

Anahtar Kelimeler: Halk dini, Emçi, Kam (Şaman), Dünya Görüşü, İslâmlaşma

THE TRANSFORMATIONS FROM KAM TO BAKSI AND EMÇİ IN THE KAZAK FOLK CULTURE

ABSTRACT

The main purpose of this paper is explanation and evaluation of the transformal relationships between Islam and the key concepts of the preislamic religion of the Turks. The key concepts of the preislamic religion of the Turks which are investigated “kam”, “baksı” and “emçi”. These key concepts are evaluated according to the fieldwork results that conducted area of Turkestan, a special attention is given to the worldview and folk philosophy. The Turks, who are the determinants of the Eurasian history in the course of nearly three thousand years, can share the same view of the world, despite the fact that nearly 250 million people are organized in close to 40 socio-cultural sub-groups depending on many factors. This study focuses on the transformation of the institutional structure of the Turkish culture ecology, which forms the basis of unity and unity, from the beginning and transforms it on its own cultural foundations and transforms it from din cam hayatı to ek baksı Türk and g emçi g. In this context, the experience of internalization of each new religion turns into a social and social dış internal affair m and a cultural tenevvu, rather than an external ade external affair ü. It accepts the symbols that it accepts and the avenue it accepts in the sense of the social accumulation of the society that accepts the new religion and reinterprets it in thousands of years of experience and everyday life practice. In the Turkish culture ecology, which is the local and dominant socio-cultural texture in Kazakh folk culture, the result of the study, which is experienced and

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Halkbillimi Bölümü, ozkulcobanoglu@yahoo.com, ORCID NO:

discussed in the process of transformation from de cam c to "baksı" and "sucker", is the basic claim of the study.

Keywords: Folk religion, Baksy, Emchi (İslamized shaman), Kam (Turkish shaman), Worldview, İslamization

Halk dininde (folk religion) yer alan tabakalaşmalar ve bunların temsil edildiği inançlar değişik düzeylerde kolayca dönüşebilmektedir. Halk dini (folk religion) ve inançlarının (folk believes) da ana kaynağını evrensel olarak çok büyük ölçüde bu tür değişim ve dönüşümlerin oluşturduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızın konusunu İslâmlaşma sürecinde "kam"dan "baksı" ve "emçi"ye dönüşüm sürecini aydınlatmak ve söz konusu süreçte ortaya çıkan sosyo-kültürel süreklilik ve değişimleri dünya görüşü (worldview) merkezli olarak neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya koymaktır. Bu nedenle, Türklerin "eski dini" konusunda yapılan başta adlandırma ve bu inanç siteminde yer alan büyük ruhsal güç veya güçlerin özelliklerine dair her biri başlı başına ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil edecek tartışmalara girmeksizin¹ operasyonel olarak, "Türk şamanizmi"ni bir din kabul ettiğimizi söyleyerek² söze başlamak yararlı olacaktır. Dahası, "Türk şamanizmi" şemsiye terimi ile ifade ettiğimiz sosyo-kültürel olgular ve kurgular korpusunun başlangıcı itibariyle neredeyse Türkçe'nin ortaya çıkışına denk bir eskiliğe sahip olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte milletimizin kabul ettiği İslâm dahil bütün dinlerin gündelik hayatta icrasında, yazılı veya üst kültüre nazaran "halk kültürü" tabakasında, halk dinimizin en önemli inanç odaklarından birini hatta bazı hâllerde birincisini oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle, Türkoloji'nin tıpkı Hungoroloji gibi çözüm bekleyen pek çok meselesinin başında "Şamanizm"i iyi anlamamanın geldiğini ve bu konuda ortaya çıkacak "aydınlanma"nın diğer karanlık noktaları da daha iyi anlamamıza katkı sağlayacağı son derece açıktır.

Konuya günümüzde özellikle bulunduğumuz Güney Kazakistan ve Türkistan'da yer alan "emçi"lerle³ başlamak daha yararlı olacaktır. Sovyetler sonrası, bu bölgede Sovyet zamanında rejimin doğası gereği gizlice yapılan ve bu nedenle de "gelenek çevreleri" gittikçe daralmaya yüz tutan bazı uygulama ve pratiklerin kökleri üzerinde güçlenip yeşererek yeniden canlandıkları ve halk dini hayatında son derece önemli dini kült ve odak merkezlerine dönüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda başta Hoca Ahmet

¹ Türk ve Moğol Şamanizmi'ni bir din kabul eden görüşler için bkz. (Esin 1959; Şener 2001). Din kabul etmeyen görüşler için bkz. (Eliade 1999). Şamanizm hakkında Türk ve dünyadaki araştırmalarla ilgili olarak bkz. (Buluç 1971; İnan 1972; Drury 1996; Eliade 1999; Perin 2003; Şener 2001). Türk mitolojisi ve şamanizm ilişkisi hakkında bkz. (Çoruhlu 2000; Çobanoğlu 2001). Türklerin ve Moğolların eski dini hakkında bkz. (Roux 1994).

² Konuya aşına olmayan okuyucu için şamanizm hakkında-bütün eksikliklerine rağmen- genel bir tanım olarak " Türk-Moğol-Sibirya dini... Şamanizm (Fr. Chamanisme), insanlığın en eski dinlerinden biridir ve bu yüzden de hemen hemen tümüyle sihir ve büyüye dayanır. Evren gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Gökte iyi ruhlar, yerde insanlar, yer altında da kötü ruhlar otururlar. İyi ruhların başkanı Ülgen (Ulu, bir çeşit tanrı -Gök Tanrı-) ve kötü ruhların başkanı Erlik (Güçlü, bir çeşit şeytan) tir. Her ikisinin de karıları, çocukları ve yardımcıları vardır. Orta yerde yaşayan insanlar bu iyi ve kötü ruhlar arasında denge kurmak zorundadırlar. İşte şaman adı verilen din adamı bu dengeyi kurmakla görevlidir. Şaman, çağdaş medyumlar gibi ruhlarla insanlar arasında aracılık eder. Şamanlığın aşırı kendinden geçmeye dayanan çok ilginç büyüsel törenleri vardır... " (Hançerlioğlu 2000:447) şeklindeki tanımlama verilebilir.

³ Kazak Türkçesi'ndeki söylenişi "emşi" veya "yemşi" şeklindedir.

Yesevî Hazretlerinin türbesi (Kesene) ve onu ziyaret edebilmek için önce gidilmesi ve ziyaret edilmesi şart olarak koşulan Arslan Baba (Bab) Türbesi ayrıcalıklı ve öncelikli bir yere sahiptir. Bir başka ifadeyle yerel geleneğe göre usulünce bir Yesevî ziyareti için önce Arslan Baba'nın ziyaret edilip sonra Türkistan'a "Kesene"ye (Türbe'ye) gelinmesi gerekir. Bu birincil ziyaret merkezleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen sadece Güney Kazakistan'da yüzlerce Karasaş Ana, Ak Ata, Esen Koca Ata, Jolşı Baba, Bozdak Ata, Domalak Ana, Beydibek Ata, Koz Ata, Kos Ana, Sunak Ata, Gavher Ana, Sıpirgı Ata, Ayşe Bibi, Temirşi Ata, Kız Evliye, Derviş Ata, Anar Eje, Jılağan Ata, Meryem Ana, Nur Ata, Ukaşa Ata, İbrahim Ata, Ülken Koşkar Ata, Mirali Baba, Kaji Ata gibi adlarla anılan ziyaret merkezi vardır. Aynı durum Sayram, Taraz, Çimkent, Kızılorda, Mangıstav ve Aktav'da da geçerlidir. Kuvvetle muhtemelen bütün Kazakistan'da aynı veya benzer bir yapılanış söz konusudur.

Bu dinî şahsiyetlerle⁴ ve onların kabirlerinin temsil ettiği kült merkezleriyle, "emçi", "baksı", "tavip" (tabip), "falbin" (falcı) gibi dinî, sihrî hayata dair pek çok inanç ve uygulamanın pratisyeni olan "seçilmiş" ve "görevlendirilmiş insanlar arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişkinin mahiyeti sayü gayretle kazanılmış bir bilgi ve yoldan ziyade "soya bağlı" bir seçimle, "vehbi" yani "verilen" ve "lütfedilen" hususi bir bilgi ve yola bağlıdır. Emçi veya baksı gibi bir pratisyen olma sürecinde, herşeyden önce "soy" son derece önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne veya baba tarafında bazı hallerde her iki yönde de geçmişte yaşamış "emçi" ve "baksı"ların olması, bireyin "emçi" veya "baksı" olabilmesi sürecini başlatan "ilk çağrı"yı almasında etkidir. Ölen ataların ruhları ve manevi güçleri "ervak" (ervah=ata ruhları veya ruhsal varlıkları) bireyin hayatında bazen 13-15 hatta 7 gibi genç yaşlardan itibaren çeşitli ağır hastalıklar veya "ölümden dönme" halleri ve anlarında ortaya çıkar⁵. Onu "emçi" veya "baksı" olmaya zorlar. Emçi veya baksı olmayı reddedenler karşı karşıya kaldıkları amansız hastalık ve benzeri durumun bir neticesi olarak öleceklerdir. Bu nedenle çoğunluk kendisine rüya yoluyla yapılan çağrıyı kabul eder ve yine rüya yoluyla bildirilen yol ve yöneme göre belli ziyaret yerlerini ziyaret edip kurban kesme ve orada bir gece geceleme gibi bedenini ve ruhsal arınmasını tamamlayarak "göreve" hazır hale gelir. Ata ervaklarının yardımıyla arınan ve göreve hazırlanan birey bazen kendisine yardımcı olan konuyla ilgilenen molla ve benzeri bilgili kişilerin nezaretinde "çille"ye

⁴ Bu adı ve kabri etrafında kült oluşan "dinî şahsiyete" dönüşenlerin tarihî şahsiyetlerinin hepsi dinî kişilikleri ön planda olan insanlar değildir. Bazıları gerçek hayatta yiğit bir şavaşçı "batır" bazıları bir grubun veya soyun sadece "siyasi lideri" olmakla birlikte zaman içinde yöredeki "ata-baba geleneği"nin tesiriyle halk veya geniş kitleler nezdinde ana kültle ilişkili ayrı bir kült sahibi bir "eren" veya "alperene" dönüşmüştür. Bir bireyin ölümünden sonra gerçekleşen bu tür hayat kurgulamaları ve bun ait süreçleri değişim ve dönüşümleri aydınlatmanın gereği ortadadır. Bu tür değişim ve dönüşümler de müstakil bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir. Özellikle oluşan yeni kişiliklerin takip ettiği "halk kahraman kalıbı"nın ortaya konulması geleneğin kendini yenilemesindeki takip edilen yapıyı ve toplumsal şuuraltının işleyişine dair bilgilerimizi zenginleştirecektir. Halk kahraman kalıbı çalışmaları için bkz. (Çobanoğlu 1999).

⁵ Kazak kültüründeki 13, 25, 37 gibi 12 Hayvanlı takvime göre 12-13 yıllık periyodlara istinaden oluşan "çağ değişim"leri bireyin hayatında önemli değişimlere açık zamanlar olarak düşünülür ve bu dönemler ciddiyetle kutlanır. Emçi olmak için ervakı olanların büyük bir çoğunluğu en geç 37 yaş civarında bu süreci tamamlamış olurlar. 40 yaşını aştıktan sonra "kut" veya fırsatın ya da ervakın kaçtığı ve emçi olunamayacağı düşüncesi yaygındır.

(şille) girer⁶ ve kırk gün kendisi üzerine Kur'an okumak başta olmak üzere dua edilir, yol yordam öğretilerek ve bir nevi "ustaz" kontrolünde "olgunlaştırma"ya tabi tutulur. Bunun sonunda o topluluğun en yetkin kişisi olan "ustaz" ki çoğunlukla o da tanınmış bir baksı veya emçidir- tarafından "bata verilir" yani el verilir, dua edilip kutsanır daha net bir ifadeyle "emçilik" veya "baksılık" yapmasına ruhsat veya izin verilerek, eğitimi tamamlanmış, toplumun hizmetine başlayabilecek olgunluğa erişmiş olarak kabul edilip adeta mezun edilir. Bazı emçi ve baksılar bu süreci tamamen rüya yoluyla –pratisyenler ısrarla bunun uyku ile uyanık arasında olduğu konusunda ısrar ederler- ve Arslan Baba gibi büyüklerin nezaretinde tamamlandığını anlatmaktadırlar. Bazı örneklerde her iki şeklin de bir ölçüde karışımı olarak bu sürecin yaşandığı görülür.⁷

Kısaca bu süreç, "hastalanma", "çağrı alma", "çağrıyı kabul etme", "manevi olarak temizlenme", "hizmete hazır hale gelme" ve "yetkinleşme" gibi alt başlıklarla ifade edilebilecek merhalelere sahiptir. Bilindiği gibi, Mircae Eliade'nin (1999) konuyu da ilim aleminde meşhur eden ünlü eseri "Şamanizm"den beri söz konusu merhalelerin aynen başta Sibiryaya olmak üzere Türk, Buryat, Moğol, Altay hatta Asya şamanizm geleneklerinde mevcut oluşudur. Dahası, "şaman hastalığı"nın, ortaya çıkması, temsil olarak "etlerin kemiklerinden" ayrılarak temizlenmesi, kam olacak kişinin "yardımcı ruhlar edinmesi" ve ata ruhları nezaretinde eğitilip yetiştirilmesi ve en sonunda bazı geleneklerde bir koç kurban edilerek topluma şaman olarak hizmet etmeye başlamasıyla ilgili çok geniş bir literatür mevcuttur⁸.

Asya ve Türk şamanizmine göre kendi gelişme çizgisinde başka dinlerle karşılaşp etkileşimi göreceli olarak daha yakınlarla kadar sürmüş olan Kuzey Amerika yerlilerinin Şamanist anlayışında "kam" olmak toplumda yaşayan herkesin amacı ve dini hayatını anlamlandıran uğraşısıdır (Eliade 1999). Türk veya daha genel anlamda Asya şamanizminde bireyin soyuna bağlı olarak kabul etmesi teklif edilen bir misyon veya göreve dönüşmüştür, kam, baksı ve emçi olmak. Kendisine soyundaki "ervak"ları tarafından "kut" verilerek teklif edilen bu görevi kam olmayı reddeden "kam" adayını "kut-urmakta" ve o kişi kudurarak ölmektedir. Baksı veya "emçi" de "ölümle karşı karşıya olduğu bir anda "ervak" tarafından kendisine teklif edilerek verilen görevi kabul etmemeleri halinde kaderine terk edilerek ölecektir. Ancak, görevi kabul ettiği için ölümden dönen, pek çok anlatmada ölmeden ölen, ahirete veya öteki dünyaya gidip gören ve görevi kabul ederek tekrar insanlar arasında "emçi" ve "baksı" olarak yaşayan pratisyenlerin aynı kavramsallaştırma doğrultusunda tematik, sosyal, kültürel ve işlevsel bir süreklilik gösterdiği açıktır.

Bu bağlamda "kam"lık, "baksılık" ve "emçilik" adeta soya bağlı olarak yaratılışla birlikte dünyaya gelindiğinde devralınan "topluma hizmet etmeyi" ve onu "korumayı" esas alan bir kutsal özün, "ervak"ın, yeni etözlerde veya bedenlerde, yeni nesilleriyle topluma hizmet etmeye adanmasıdır denilebilir. Bu malum "tenasüh"u çağrıştıran sözlerle kastımız bedenden bedene geçen/göçen bir ruh anlamında "tenasüh" değildir. Ama, etözle de ilişkin doğrudan ilişkili bir kutsal özün nesilden nesile geçen, kendi kökü

⁶ Kazakistan'da yaygın olan bu geleneğin, Anadolu ve Rumeli'ndeki bazı tarikatlerin "çile çıkarmak" geleneği ile karşılaştırılmalı olarak ele alınması Türk kültür ekolojisinin bu son derece dinamik kurumlarını aydınlatmak bakımından fevkalade önemlidir.

⁷ Rüya görerek "şaman" ve "aşık" olmayla ilgili çalışmalar için bkz. (Günay 1986).

⁸ Bu konuda bkz. (Eliade 1999).

üstünde biten bir bitki veya bir ocak gibi kendini devam ettirerek ve gittikçe genişleyen bir olguyla karşı karşıyayız. Nitekim bu yapıların aynısı Anadolu ve Rumeli Türklüğü tarafından doğrudan doğruya “ocak” olarak adlandırılmakta ve tanınmaktadır. Bu seçilmişlik sadece toplumsal işbölümünün erken ve daha gelişmiş olarak Asya’da ortaya çıkışıyla izah edilemez. Bu bir bakıma diğer dinler karşısında Türk veya Asya şamanizminin “kut” kavramsallaştırmasında bütün insanları eşitleyen ancak soya bağlı olarak bazı bireylere görev yükleyerek onların hizmetine koşan, kamılığı korumacı bir yapının eseridir. Nitekim, bu haliyle kamılığın çok kolayca İslâmiyet’e adapte olması “baksı” ve “emçi”ye dönüşerek yaşaması da bu iddiamızın belki de en somut kanıtıdır. Dahası, Katolik Kilisesi’nin Güney Amerika yerlilerini ya “su” ile kutsanarak veya “ateş”le yakılıp öldürülerek baptilize olarak “Hristiyan” olmaya zorlamanın sonucu oluşan “mestizo kültür”lerde, şamanlığın kolayca tanınamaz bir mistisizme dönüşmesi veya yok olması da bir başka yönüyle Türk kamılık formunun esnekliği veya elastikiyeti üzerinde durmamızı gerektiren bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce, Türk kamılık formu, Budizm, Taoizm, Hristiyanlık, Musevilik ve İslâmiyet gibi en gelişkin ve evrensel öğretilerle karşılaşarak etkileşime girerek dil, işlev, yapı ve tematik motifler olarak kendini koruyan çok çok nadir sosyal ve kültürel bir olgumuzdur. Dahası, Türk dünyası denilen iki Avrupa büyüklüğünde bir coğrafyada birbirinden bazen binlerce kilometrelik uzaklıklara ve yaklaşık 1500 yıllık ayrı tarihsel akış çizgilerine rağmen Türk boyları veya halkları arasındaki ortak dünya görüşünün en önemli varlık nedendir. O ortak dünya görüşü ve ona zemin oluşturan kamılık inancı taşındığı ve taşıdığı dil ile birlikte ortak ulusal kimliğimizin de temelidir.

Türk kamılığına bu elastikiyeti sağlayan temel kavramsallaştırma tedavi yöntemlerinin en önde geleni olarak da görülen “göçürme” (köşürüv) dir. Göçürme, daha ataların ervakının seçilen ve “ervak sahibi” olduğu düşünülen bireyin ilk hastalık ve sıkıntılarla karşılaşmasından itibaren çeşitli ritüel ve pratiklerle yapılan bir uygulamadır. Bu uygulamalar hastalanan bireyin hastalık nedenini bu bir “kötü ruh”tan, nazar veya “göz değmesi”ne kadar çeşitlenmelere uğrasa da, temel olarak “tespit”, “tahliye” ve başka bir canlı veya nesneye “göçürme” yoluyla iyileştirmedir⁹. Bu üç aşamalı iyileştirme sürecinde, “tespit” bir anlamda modern tıbbın “müşahede” yöntemiyle yaptığı muayeneye veya “teşhis”e denk gelir. Emçi veya baksı, önce hastanın yakınlarını daha sonra da doğrudan doğruya hastayı dinleyerek ve bazı sorular sorarak anlatılanlarda ortaya çıkan belirtilerden hareketle hastalığın nedenini ve buna bağlı olarak da tedavi yöntemini içerecek şekilde “teşhis” etmektedir. Hastalığın veya rahatsızlığın durumuna göre bu süreçte bazen “kumalak”, “tespih” veya başka nesnelere açılan falın da rol oynadığı görülebilir. Çoğunlukla ve asıl etkili olan ise, “emçi” veya “baksı”nın sahip olduğu gizil güç ve yeteneği ortaya koyacak bir

⁹Göçürme’nin (köşürüvün) bir başka yaygın uygulanma biçimi “şaşırtma” (adastıruv) olarak karşımıza çıkmaktadır. Hastalanan kişinin üzerine bağlanan bir “kukla bebek” onun teriyle temas edince veya kesilen kurbanın kanının sürülmesiyle “hasta”yı temsil etmeye başlar yapılan emleme töreni sonrası hastalığın kukla bebeğe geçirildiği inancıyla kukla bebek hastanın vücudundan alınır ve dağlara taşlara atılır. Böylece hasta iyileştirilir. Bu tipik büyüsel işlem yapıldığında kesilen kurbanın kanı hastanın yattığı odanın ve evin kapısına benzer geçit veya geçiş yerlerine sürülerek mevcut mekanda hedef alına kötü ruh veya ruhların musallatından emin hale getirilerek temizlenir. Bir başka “şaşırtma” uygulamasıysa, hasta kişinin bir gece bir “mezar”da yatırılması ve böylece onu öldürmek için peşinde olan kötü ruhların onun zaten ölmüş olduğuna inandırılmasıdır.

şekilde, kendisine hiçbir şey söylenmediği halde, hastalığı veya rahatsızlığı sezinleyerek bunu hasta ve yakınlarına söylemesi dahası rahatsızlığın oluşumuna dair verdiği bilgilerle onları tedaviye ikna etmesidir.¹⁰

Çoğunlukla uygulamalarda bu “tespit/teşhis” aşamasıyla “tahliye/tedavi” aşamasının birleştirildiği görülür. Bu tür uygulamalarda, emçi veya baksı genel bir karşılaşma ve tanışma faslından sonra “el aldığı” Ata, Baba veya Ananın yolundaki uygulamaya bağlı olarak müracaat eden kişiyi özel bir döşek üzerinde ayaklarını uzatarak oturtmakta ve ellerini yandan salmış olarak oturan bu kişiyi “kızılıcak ağacı”na benzeyen ince dalların 15-20 çubuğundan oluşan ve “tabulğı” denen bu demetle hafif hafif ama ritimli bir biçimde başından başlayarak, sağ ve sol omuzlarına, kollarına, dizlerine ve ayaklarına vurmaya ve içinden başta, “Fatıha, İhlas, Nas, Felâk” olmak üzere Kur’anı Kerim’den çeşitli sure ve ayetleri okuyarak muayene ve tedavi etme seansına başlamaktadır. Bu esnada, emçinin, rahatsız olan kişinin veya orada bulunanların esnemesi, geçirmesi, göz, kulak seğirmesi gibi halleri emçi tarafından “ağırlık basması”, “göz değmesi” gibi nedenlere bağlanırken bunun oluşumunun sebepleri de araştırılarak yanlış yerde, zamanda yatmak, uyumak, kötü bir şeye basmak ya da bu tür şer bir insan veya insanüstü cin benzeri güçlerin hışmına uğramak olarak belirlenmektedir. Buna bağlı olarak “tobilğı”yla devam etmekte olan okuma ve iyileştirme seansı “tobilğı”nın vücudun emçi tarafından var olduğu belirlenen bölgesindeki “ağırlık”, “korkuluk”¹¹ ve benzerinin adeta süpürgeyle vücuttan çıkarılmıştıcasına hareketlerle baştan ayağa doğru yapılarak ve okunarak hastanın hastalıktan arındırılıp temizlenmesi sağlanması sağlanmaktadır. Bu en hafif hallerde yapılan bir uygulamadır. Hasta veya muayene edilen kişinin rahatsızlığının daha ağır olması hallerinde bu sürece baş da dahil olmak üzere vücudun emçi tarafından belirlenen bölgelerine bastırma, sıkıştırma hareketleri de içeren şekilde masaj yapılmaktadır. Hastalığın daha ileri derece de olması durumunda yukarıda sözü edilen “tobilğı”yla yapılan hareketler, “sekiz boğum” tabir edilen ve “sekiz ince” kesilmiş sığır gönü, veya “sinir”in özel bir biçimde örülmesiyle oluşturulmuş ağaçtan yapılmış kuvvetli bir sapa sahip “kamçı”yla yapılmaktadır.¹² Kamçıyla vücuda vurulan darbeler de rahatsızlığın seyrine ve haline bağlı olarak temsili olmaktan “ağır ruh hastalık”ları diyebileceğimiz durumlarda fiili olarak can yakacak şiddete kadar yükselebilmektedir.

Bu bağlamda “kam” ile “kam-çı” sözcüklerinin etimolojik kökeninin dikkat çekiciliği ortadadır. Yaygın kullanım ve gündelik yaşantıda başta “at”lar ve benzeri hayvanların sevk ve idaresinde terbiye edici işleviyle karşımıza çıkan bir araç olarak “kamçı”nın “kam”lık döneminin izlerinden birisini barındırmakta olduğu kanaatindeyiz. Muhtemelen, toplumsal iş bölümünün ortaya çıkış sürecinde, Morgan’ın meşhur ifadesiyle “ilkel sürü”den ilk ayrılan iş veya uzmanlaşma kolu olarak Türk soylu toplulukların “kam”ları yer almaktadır. Akdeniz çevresi uygarlıklarında dini ve ruhani

¹⁰Bu çalışmanın erken bir versiyonunu gözden geçiren bazı eksik noktalara dikkatimi çeken ve alan araştırmalarımda da kaynak kişi bulmak ve bazı görüşmelere bizzat katılarak yardımlarını esirgemeyen sevgili meslektaşlarım Aygül Mustafaveya Şemgüm ve Asil Şengüm’e bu vesileyle tekrar teşekkür ediyorum.

¹¹ “Ağırlık”, “Korkuluk”, “Ağırlık basması” gibi Geleneksel Türk dini hayatının olağanüstü karakter ve tiplerin özellikleri ve bunlara dair memotatlar için bkz. (Çobanoğlu 2003).

¹² Emçilerin piyasada bulunan turistik eşya kabilinden kamçıları kullanmamaları ve özel yapılmış kamçılara rağbet etmeleri dikkat çekicidir.

reislerin “asa”sını çağrıştıran “kamçı” oluşumu ve adlandırılması yönüyle bu dönemlerin eseri bir araç gereç olmalıdır. Hiç şüphesiz sağaltma, terbiye etmeye yönelik işlevlerinin yansira şiddet ve cezalandırmaya yönelik işlevleri de haiz olarak kamçı, “kemlik” karşıtı bir var oluş temelini çağrıştırmaktadır ve başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar önemli görünmektedir.

Kemlik veya rahatsızlık unsurunu nedeniyle birlikte bu tür bir uygulamayla tespit ve teşhis eden bir emçi, sözünü ettiğimiz yollarla hastalığa neden olan “kemliği” vücuttan çıkarıp “dağlara, taşlara”göçüremezse, “kangdav” denilen “kanlı kurbanı” da içeren uygulamalara girişmektedir. Bu tedavi yönteminde kurban olarak seçilen koç veya koyun kesilip “soyul”makta ve kurbanın ak ciğeri sıcaklığını kaybetmeden hastanın çıplak vücuduna adeta kamçı gibi vurularak kemlik unsuru vücuttan çıkarılıp hastalık tahliye edilmektedir.¹³ İnanişaya göre bu işlem sonucunda kapkara bir hal alan ciğerin itler veya köpekler tarafından bile yenilmemesi söz konusu “kemliğin” kötülük derecesine veya büyüklüğüne yorulmaktadır. Emçilerin “kanlı kurban” yoluyla yaptığı bir başka sağaltma yoluysa, hastanın emçinin nezaretinde çıplak olarak yatırıldığı yerde bütün vücudunun kesilen kurbanın kanıyla sıvanıp örtülmesi, hastanın 3 gün ile 12 saat arasında değişen -belli bir müddet- bu halde yattıktan sonra hastalığının kurbanı “göçürüldüğü” ve böylece iyileşeceğine inanılmasıdır¹⁴. Bu şekilde ve adeta “cana karşı kurban edilen canla”, hastanın öldükten sonra tekrar dirilmişçesine yeniden hayat ve sağlık bulması da dahil emçilerin bütün bu uygulamalarda “sihir” ve “büyü”nün temel prensibi olan “bir kez iletişime geçen iki nesnenin sonsuza kadar etkileşeceği” ve “birine yapılanın diğereye tesir edeceği” düşüncesi içinde açıklanabilir.

Bu belli başlı şaman veya kamların geleneksel uygulamalarının yansira günümüzde Güney Kazakistan’da emçiler, modern tıbbın ön plana çıkardığı “em” veya “ilaç”la tedaviyle de uğraşmaktadırlar. Teşhis edilen hastalığın durumuna göre meselâ devamlı ağrıyan bir mide için ya da bir “gastrit” hastası için yeni sağılmış “köpüklü kımız”ın kırk gün akşam ve sabah içilmesi gibi geleneksel emlerle yapılan tedaviler de geniş bir yer tutar. Dahası ve en önemlisi Kazakistan’da “meşru” ve “geçerli” bir sağaltma yol ve yöntemi olarak kabul edilen “emçiler” sanatlarını icra etmeye başladıktan sonra bu konuya hasredilmiş bir devlet dairesi tarafından imtihana tabi tutulmakta ve denetlenmektedir. Bu imtihan ve denetlemelerde başarıları kendilerine verilen çeşitli sertifika ve diplomalarla da belgelenmektedir. Biraz da buna bağlı olarak “emçi”lik gittikçe belirginleşen yeni bir dönüşüm geçirmekte, sözünü ettiğimiz geleneksel tedavi yol ve yöntemlerinin yansira modern tıbbın da bazı uygulama ve ilaçlarını geleneksel yapıya adeta “göçürmekte” ya da adapte etmektedir. Böylece, dikkat çekecek ölçüde modern tıp uygulama ve literetürünü bilen modern hastalık terminolojisine vakıf olmakla birlikte bunu geleneksel dünya görüşü içinde bir temele

¹³ Kurban edilen koyunun ciğeriyle hastanın vücudunun adeta kamçılanmasına “kakturuv” adı verilmektedir.

¹⁴ Üç gün veya 12 saat gibi emçinin mensup olduğu yol veya ocağın geleneğine göre uygun göreceği bir zaman müddetince yüzü ve kulakları dahil kurban kanı sürülmüş bir halde yatan hasta bu zaman dolunca kalkar ve yıkanır ve “gusül abdesti” olarak ritüeli sonlandırır ve böylece iyileşeceğine inanılır. Anadolu ve Rumeli’de yaygın olarak gördüğümüz kesilen kurbanın kanının alna ve yüze sürülmesi geleneğiyle “kangdav” geleneğinin ilişkisi üzerinde daha derin araştırmalara ihtiyaç vardır.

oturtarak izah eden bir emçi tipi ortaya çıkmıştır ve bu toplumsal olarak da kabul görmüş durumdadır.

Sözünü ettiğimiz modernle gelenekseli harmanlayan emçi tipinin toplumsal olarak kabul görmüşlüğü beraberinde hatırı sayılır bir prestiji de beraberinde getirmekte ve göreceli olarak benzer bir süreci yaşayamayan “baksılık” uygulamalarını değiştirmese de gittikçe yaygınlaşan bir şekilde kendini “emçi” olarak takdim etmektedir. Kısaca, günümüzde baksılığın “gelenek çevresi”¹⁵ daralırken emçiliğin gelenek çevresi gittikçe genişlemekte ve baksılık, emçilik geleneği içinde erimektedir. Oysa, baksılık, Türklerin önce Budizmi ve sonra da İslâmiyet’i kabul ettikleri dönemde tam da bugün “emçi”lerin ve emçiliğin yaşadığı süreci yaşamıştı. Gök Tanrı’nın yerini İslâmiyet’in Allah inancı alır veya ona inkılâp ederken kamdan, şamandan, “ozana” ve “baksı”ya geçişte gerçekleşmişti. Bu süreç en mükemmel örneğini Korkut Ata’nın şahsında gördüğümüz “ata”, “ana”, “baba” ve “dede”leri ortaya çıkardıkça gelenek içten içe kendini yenileyerek, geleneksel uygulama ve pratikleri yeni dinin amentüsüne uygun hale dönüştürmeyi başarmıştır. Dahası dönüştürmeyen ve uygun hale gelemeyen pek çok uygulama ve inancı bile “anlamını boşal”¹⁶tarak, sembolik veya simgesel uygulamalar halinde gündelik hayatta ve ayakta tutmuştur. Düşünsenize, bir kez, Korkut Ata’nın Hz. Peygamberin sahabesi ve muhteşem bir evliyası olduğuna inandıktan sonra onun adına izafe edilmiş anlatılardaki “İslâm dışı”lığı kim sorgulayabilirdi ki?

Sonuç olarak, merkezî Avrasya’da son iki yüzyıla kadar üç bin yıldır başat tarihsel aktör olan Türk milletinin iki Avrupa büyüklüğünde bir coğrafyaya yayılmasına ve bugün 250 milyona yakın bir nüfusun pek çok faktöre bağlı olarak 40’a yakın sosyo-kültürel alt grup halinde organize olmasına rağmen aynı dünya görüşünü paylaştığını söyleyebiliriz. Bu adeta mucizevi birlik ve bütünlüğün temelinde yatan olguların başında da, Türk kültür ekolojisinin halk hayatı ve dinini başlangıçtan itibaren oluşturan ve kendine has kültürel temeller üzerinde dönüştürerek yaşatan kurumsal yapının “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşebilmesi gelmektedir. Bir başka ifadeyle, Dünyanın nasıl ve ne şekilde bir sistem dahilinde işlediğine dair genel kanaat veya algı olarak tanımlayabileceğimiz “dünya görüşü” (worldview) bir anda oluşmayacağı gibi bir anda da ortadan kalkmaz. Dahası bütün dünya görüşleri şu veya bu ölçüde en eski mitlere kadar giden motif, kahraman, olay, olay örgüsü, inanç, pratik ve uygulamalar içerirler. Halk düşüncesi veya felsefesi sözlü kültür ortamının ürünü ve üreticisi olarak doğasında Claude Lévi Strauss’un (2000) “yap-takçılık” dediği hazır sözel, düşünsel ve gündelik yaşama dair pratik materyalin kullanımını içerir. Bu bağlamda bakıldığında, insanın doğayla olan mücadelesinde en mübrem ihtiyacı olarak karşımıza çıkan “sağlık” konusunda hiçbir din ve dünya görüşü mevcut ve işlevsel yol ve yöntemleri gözardı edecek kadar cömert, dogmatik veya fanatik davranamayacağı ortadadır. Yeni din ve onun amentüsünün “mabud” ve “mabed”inin sembolleri kabul edildikten sonra her yeni dinin içselleşmesi tecrübesi artık dıştan gelen ve bir “dış mesele” olan bir fütühhattan ziyade toplumsal ve sosyal bir “iç mesele” ve kültürel bir tenevvuata dönüşür. Yeni dini kabul eden toplumun toplumsal birikimi anlamında kültürü aldığı

¹⁵ “Gelenek çevresi” terimiyle bir geleneği hayata bağlayarak yaşatan insan topluluğu kast edilmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. (Alangu 1983).

sembolleri ve kabul ettiği amentüyü binlerce yıllık yeryüzü tecrübesi ve gündelik yaşam pratiğinde yeniden yorumlayarak içselleştirir. Kazak halk kültüründe yerel ve hakim sosyo-kültürel doku olan Türk kültür ekolojisinde de, “kam”dan, “baksı” ve “emçi”ye dönüşüm sürecinde de yaşanan ve ele aldığımız örneklerimizden de, anlaşılan bu durumdan başka bir şey değildir. Türk dünyasının tamamının benzer değişim ve dönüşümler açısından taranmasının bitirilmesi Türk dini araştırmalarının zemini oluşturacaktır

KAYNAKÇA

- ALANGU, Tahir.(1983). **Türkiye Folkloru El Kitabı**. İstanbul: Adam Yayınları.
- AYDIN, Mehmet.(1994).“Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı İle İlişkisi”, 11. **Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. 2, Ankara. TTK Basımevi, s. 487-96.
- BULUÇ, Sadettin.(1971). “Şamanizm”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul, MEB Basm., s. 310-20.
- ÇOBANOĞLU, Özkul.(1999). **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul.(2001).”Türk Mitolojisi” **Türk Dünyası Ortak Edebiyat Tarihi**, Ankara: AKM Yayınları, C.I, s.1-85.
- ÇOBANOĞLU, Özkul.(2003). **Türk Halk Kültüründen Memoratlar ve Halk İnançları**, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ÇORUHLU, Yaşar.(2000).**Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul: Kabalcı Yayınları
- DRURY, Nevill.(1996). **Şamanizm**, (Çev. Erkan Şimşek), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- ELİADE, Mircea.(1999).[1946]. **Şamanizm**, (Çev. İ. Birkan), Ankara: İmge Yayınevi.
- ESİN, Emel.(1959) **Türkistan Seyahatnamesi**, Ankara: TTK Yayınları.
- GÜNAY, Umay.(1986). **Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara: TTK Basımevi.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan.(2000). **Dünya İnançları Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İNAN, Abdülkadir(1972). **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara: TTK Basımevi.
- LÉVI Straus, Claude.(2000).**Yaban Düşünce** (Çev. T. Yücel), İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- PERİN, Michel.(2003). **Şamanizm**, (Çev. Bülent Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ROUX, Jean Paul.(1994). **Türklerin ve Moğolların Dini**, (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- ŞENER, Cemal. (2001).**Şamanizm: Türkler'in İslamiyet'ten Önceki Dini**. İstanbul: Etik Yayınları.